

NOVÁK IMRE

EMLÉKEZÉS

Eörsi Istvánra

Ahogy kibomlik arcképe verseiből, drámáiból, novelláiból, publicisztikájából és fordításából, látszik, Eörsi István a huszadik századi magyar irodalom korpuszának az egyik legizgalmasabb szerzője, a modern világirodalommal is kapcsolatban élő és teremtő alkotója, és a magyar közélettel leginkább foglalkozó alakja. Kemény volt, a legyőzhetőek fajtájából, de abból, amelyik nem elpusztítható. Fanyar próféciával volt képes élni a nyelv sugárzásaival.

1931-ben született Budapesten. A bölcsészkaron diplomázott, ott készült irodalmi pályájára. Nem indult későn, már 1953-ban verseskötete jelent meg, de megtört írói életútja az '56-os forradalommal. Egy okos ifjú tagadásával fordult a világ felé. Előbb, még Rákosi országlása idején egy verséért elbocsátották a Szabad Ifjúság irodalmi mellékletétől. Büntetését azért kapta, mert a forradalom idején a Szabad Kossuth Rádió munkatársaként tényfeltáró riportokat készített, aztán a novemberi orosz bevonulás után röportokat sokszorosított, valamint részt vett a nőtüntetés szervezésében. Szocialista meggyőződése nyakcsigolya-roppanásokba toroklott. Hitt egy szép eszmében, amellyel rútul becsapták a bizalmat kapott vezetők, és a szabadság és az igazság helyett a hazugság és börtön kora köszöntött rá. Csak a konzol-

idáció után térhetett vissza az irodalomba. Hosszú hallgatás után kis példányszámban jelentek meg művei a kádári időkben, a brezsnyevi pangás idején – nem kelthettek közfelfűnést. Így kezdettől fogva tisztán láthatta a Kádár-éra jellemét, hamiságát, gyilkos természetét.

A közélettől némiképp eltöltve élt. Körüljárhatta a szabadság korlátait. Nem használta ki a kurzus kínálta előnyöket, őt nem lehetett lábon megvenni, mint néhány társát. Az irodalmat nem üzleti vállalkozásnak tekintette.

A könyvespolc előtt böngészve és a szerzők ránk tett hatását átélve, felöltött bennem, érdemes felidézni Eörsi István alakját, mert nem lenne haszontalan belelapozni írásaiba. Feljegyzései, történetei fontos híreket, megállapításokat adtak, és szellemi frissességet hoztak irodalmunkba. Egy ideje nem fricskázza, nem kontrollálja közéletünket, nem tart tükröt elénk. Pótolhatjuk, ha felütjük köteteit. Róla szólva a kor és az élethelyzetek felidézése is csak ürügy, vizsgálódási szándékom címe: mi foglalkoztatta Eörsit?

Az ő élete és sorsa is rendhagyó. A zsidóüldöztes túlélője, majd a pártállam támogatója, aztán forradalmár, és ennek okán letartóztatott, majd rab. Az amnesztia után háttérbe szorított író, költő, fordításból élő értelmiségi, aztán megtört ötvenhatos, a Kádár-rendszerrel polemizáló publicista, majd a szabad kezdeményezések hálozatának, és a magyar szamizdat irodalomnak szervezője, szerzője, majd a magyar liberális párt meghatározó ideológiai alakja, a szabad szellem pártfogója.

Rezignált derűvel figyelte a konszolidációt. Akkor nem volt közmegegyezés, de megpróbálta alkalmazni az ott használatos szavakat. A pazarlásra épült, végtelen gondoskodást remélő rendszer hívei jól kezelték a tömeges elégedetlenséget, és langymelegben ettük a „Mindent bele, Fradi!”-kolbászt a mutyi megoldások között. Az biztos, hogy a vezető értelmiség nem őt olvasta és idézte a moszkovita továbbképzéseken, és a párt-alapszervezeti tetszélgeségeken. Nem kapkodtak az irodalmi lapok az írásai után.

Politikus alkat volt, de abban különbözött a realpolitikusoktól, hogy ő nem azt vallotta, hogy addig nyújtózz, amíg a takaród ér, hanem az ő jelszava az volt, hogy addig érjen a takaró, míg a lábunk. Ha történész lett volna, akkor a realizmus szintjén lett volna radikális. Írásait mindig vállalta, és csak az illendőség keretei között hamisította meg magát utólag. Közügyekről szóló Kölcsey, Széchenyi és Szegfű Gyula kritikai szellemében.

A börtönökre visszatekintve megvetése rabtartói iránt nem züllött szánalommal, pedig a rendszerváltás után nyugodtan zsugáztak az örök a kerti asztaloknál, hiába volt bűn, amit elkövettek. A börtönben ő azért izgult, hogy történjen valami, de azért is, hogy ne történjen semmi. Életvezető rab volt, kiváló humorral megáldva.

Aztán a rendszerváltozás során ő kapcsolta az 56-os nemzedéket a demokratikus ellenzékhez.

Sokat tett az újkori szabadelvűség felélesztéséért, politikai erővé válásáért. Liberális maradt akkor is, miután elhagyta a pártot.

Felismerte az őszinteség értékét, és nem veszítette el azt a képességét, hogy tudatosan élje az életét, hiába változtak a normák, ő feljegyezte, jellemezte az átváltozásokat, kísértette a hatalmat. Figyelte, hol keverték fűrészpórral a fasírtot, vízzel a vodkát és a tejet, azon elmélkedett: ennek mi az ára, mennyiben van ez nekünk? Művei filozofikus mélységűek, hátborzongató akkordokkal szólnak a rabságról, a butaságról, a diktatúráról, a szellemi renyheségről, de mégis az élet tisztelete, szeretete árad írásaiból.

Eörsit már lajstromba vették a magyar írók között, és azon kevés magyar író közé tartozik, akit ismernek a világban. Érvényes ez főleg Németországra. Bár sokáig csak annak nyugati felére. Ott írhatott és rendezhetett is. Kertész, Konrád, Esterházy és Nádas mellett ő is hosszú ideig élt a Lajtán túl. Ösztöndíjat, munkát kapott, és ez nem csak fordítói tevékenységének volt köszönhető. Végigkalandozta világirodalmat. Műfordításaiból láthatjuk szellemi táplálékait. Irodalmi szellemek-

kel társalkodott, ahogy magyarrá ültette szövegeiket. Jól eligazodott több nyelv idióma világában. Lelkiismeretes komolysággal fordított nem csak olyanokat, akikkel szellemi rokonságot érzett, hanem olyanokat is, akiket úgy ítél meg, hogy jó tudni róluk. Hitelessége, pontossága adja szövegeinek aranyfedezetét. Jól ismerte a kortárs és a külföldi irodalmat, fordításai kiváló mesterségbeli tudást bizonyítanak. 1956 után az elvesztett idő és a tu-

lajdonságokkal bíró és az anélküli emberek után kutatott permanens ellenzékiként. „Nincs alternatív sorsunk” – mondta. „Az van, amit átélünk”. Ha kész a mű, nem lehet azt mondani, máskor másmilyen volna. Ezt értelmetlennek tartotta. Biztos tollal írt.

Kikezdetlen hitelű szerző, autonóm erkölcsű személyiség. A lét titkait kutató író, aki az ember lehetőségeit kereste, aztán töprengő esztéta, filozófus és kíméletlen kritikus. Ahogy a sakkbán az átlátás bölcsességének híve, a világ dolgaiban az ésszerűségé. Kíméletlen szókimondó a mindenkor „kormánykodó” vezetőkkel szemben. Legyenek azok „buzogányos-kacagányos”, vagy a régi állampártot és a demokratikus ellenzékét összeolvasztó vezérek. Egy a lényeg nála, hogy nem szabad elkenni a visszaéléseket. Ezzel volt a legtöbb baja új demokráciánkban, és végül ezért hagyta ott az SZDSZ-t. Véleménye szerint nem tehet meg mindent a kormány, nem a saját hasznukat kell nézniük a kormánytagoknak, a politikusoknak, az elvtelen elkenési stratégia káros, még akkor is, ha az ellenzékre is jellemző. Káros, ha a miniszterelnök támogatja az összes egymással összeegyeztethetetlen irányzatot, és örül, hogy nagyjából elfogadható irányba zötyög a vonat.

Nem tagadta múltja küzdelmeit, bakugrásait, szenvedélyeit. Halála előtt a kultúrpolitika szíve megesett az örök elégedetlen Eörsin, és a nagybeteg írónak Kossuth-díjat adtak.

Hihetetlenül gazdag az életműve. Zöme lazább történeteket elbeszélő prózai munkákból, költeményekből, drámákból tevődik össze, miközben kitérőket tesz a kritika és publicisztika felé. Nem volt benne mitizáló szándék az egykori illúziók iránt, a tények embere volt. Benne nem nyomta el a lelki brutalitás a szabad szellemet. Intellektuális merészséggel a lelkében zajló happeningeket jelenítette meg. A bizalmatlanság útvesztőit írta le, időnként lélekbemarkoló életképekkel. Szellemi kalandjai napjaink gondolkodásában zajlanak. Ébren tudta tartani az olvasó érdeklődé-

sét írásai iránt. Eörsinél a dolgok élettel teltek, mozgásban vannak, és sokféle oldaluk van, árnyalatokkal telten. Ha magáról beszél, akkor is a közösség dolgai kerülnek szóba, a kora és annak problémái.

Eörsi a tisztelet és az őszinteség kritikusa. Juhász Ferenc kapcsán az olvashatatlan versről mondta, hogy nem az a baj, hogy sok benne az érthetetlen (befogadhatatlan), hanem az a baj, hogy kevés az érthető szöveg.

Kisujjában volt a történelem, a filozófia és a drámairodalom. Igaz, volt ideje mellőzöttségében olvasni, meditálni. A hatvanas években a magyarországi irodalmi éghajlat miatt a műfordítás volt számára a túlélés esélye. Ez hasznára vált, szélesedett műveltsége, olvasottsága. A krízis ideje alatt a cinkelt kártyák között a tiszta lapokat kereste. Pedig őt mindig a kicsik csúfolták, csúzzalival lötték hátulról, míg ő ott állt vívásra készen, mint „egy fair hülye”

Írta ironiával és önironiával.

Eörsiről nem lehet politikamentesen és a világ történéseinek kihagyásával szólni. A rendszerrel elégedetlen értelmiségiként az elvirágzott szocializmus poros díszletei közt napjaink konfliktusai is izgatták. A világ ellentmondásai jelentek meg írásaiban. Pontosan tudta, hogy az emberi agy eredendően pluralista, és a világ magától értetődő igazságokból áll. Miután a kádári hatalom bizonyos politikai kérdésekről kizárta a vitát, ezért a mindennapi életből vett témákat, társadalmi fonákosságokat elemzett, mert csak bajt jelentett az állam vezetőinek a bírálata, ezért a védtelen emberek melléfogásait lehetett pellengérré állítani, rajtuk moralizálni.

Ürügyeim című jegyzeteiben ezek mellett egy-egy bizarr történetet is értelmez. Ilyen a civilizáció előtti világot idéző Bokassa császár is, aki emberhúst evett. A közép-afrikai uralkodó frizsidérjéről elmélkedik, és arról, hogy „összebolydult világunkban” nem jutott-e konzerv formájában a mi tányérunkra is abból a húsból. Aztán egy életre lecsukott amerikai rab cikkét idézi, aki azon megreng a börtönújságban, hogy neki jót tett a börtönélet. Ezt a gondolatmenetet folytatva elmélázhatunk, nem tudható, hogy egy fejünkre eső és minket agyonütő téglá is jót tehet nekünk. Aztán máshol az alma és az atombomba szabadesésén meditál. A helyzetekben kereste a kilógó lólabát, és csak akkor tekintett el ettől, ha nem volt mit leleplezni, mert az egész lóból volt. Nála a vámról a kutatás szabadsága szerint nyomoz.

A műfajok sajátosságait alkalmazva mindenben a poézis teremtésére törekedett. Ha kellett, legszemélyesebb sorsát is elének tárja. Erős indíttatás vezette, hogy életét költészetté komponálja, személyes életének megörökítése vezette őt is, mint

minden költőt. Eléggé el nem ítéhető gondolatokat forgatott a fejében a szocializmus idején. Nem volt benne sznobizmus. Nem akart mártír lenni, nem fért össze a természetével.

A dolgok mélyén rejtőző igazságok, a mozgatórugók érdekelték. Kutatni kell az igazságot Eörsi szerint, mert a káosz mélyén ragyog a rend, és remény mindig van. Meghalni meg mindig ráér az ember. Újabb önironikus megjegyzés.

Ő tudta, hogy az almamagban ott a teljes almaság tervrajza. A világot mosolyogva szemlélte, ki-nevette, kigúnyolta a jellemteleneket, az árulókat, perelte a hazudozókat. Az erőviszonyok rugalmas rendszerét állítja elő, nem csak a konkrét valóság a lényeg. Szívesen nézzük az ő szemével a világot, vagy gondolkodunk az ő észjárása szerint. Ezt igazolandóan, elég belegondolnunk, mennyire igaz, amit a fociról írt, hogy az egy olyan előadás, hogy közben születik a főszereplő.

Értett az olvasó befolyásolásához, figyelmének az igazságra tereléséhez. Városi alkat volt, jól ismerte a pesti flaszter szóhasználatát. Különbséget tett jó és rossz között. Írásaiban az ő változatát olvashatjuk világunk eseményeiről. Rokonszenves költő és ember. Beengedett intimszférájába. Ő a játékosság virtuóza erotikus motívumokkal.

Nyitott volt a világra, érzékenyen reagált az eseményeire. Érzékenysége nem negédes szavakat jelentett a világ szépségei, az emberi tisztesség láttán. Mondanivalójához talált megfelelő stílust. Mintha zen-koanokat vagy limerickeket olvasnánk – meg talán haikukat is – szövegeiben. Legyen az próza, vers vagy prózavers, akár publicisztika. Egy másnak ellentmondó állítások is jelentenek valamit. (Kölcsönös megállapodás című versében így ír: Te eljössz az én temetésemre,/ én elmegyek a te temetésedre.)

Világlátásáról és szatirikus megfogalmazásaiban „fényes labdaszedői karrier lehetőségéről” is olvashatunk, de érezzük a finom csipkelődést, a figyelemösszpontosítás fokozását a lovas rendőrök esetében, mikor azt írja: „ők négy szemmel látnak”.

Az ő költői világképe is dinamikus. Versvilága szürrealisztikus képekkel teli, ha kell, ő is visszavarázsolja a tovaszállt madarat. Eörsinél a hitelesség és a megfogalmazás tisztasága az érték és a mérték. Versei valóságalemei ettől kapják esztétikai értéküket, hitelességüket, amelyeket őszinteségével, világlátásával, igazságszeretetével és nyelvi leleményességével sűrít össze az életéből, tapasztalataiból, és továbbképzhetjük a történeteket. Rokon az egykori avantgárral, főleg a szürrealizmussal.

Bármi lehet műve tárgya. Képekre, hasonlatokra, ötletekre, asszociációkra bontja a világot, és mi ráismerünk a csalóra, a tisztára, az igazra, a hazugra, a ferdítőre. A kiszámíthatatlan világ jelen-

ségei közt hol menekült, hol bujkált, hol önfeledten sétálgatott, szeretett, tréfálkozott, lázadt, vitázott. Arra nem vágyott, hogy igazolja őt a világ, de arra ügyelt, hogy az igazságot írja, ha kellett burkoltan is, de ki akarta mondani, hogy a király meztelen, és ő nem dicsérte a hússzínű ruhát, mint a kegyencek. Fő erénye gondolatisága. Nem kérkedett társadalmi rangjával. Nyughatatlansága költeményei izzó hatásában is megjelenik.

Elvek tekintetében jól állt, elutasította a hazug társadalmi rendet. Verseiben őrizte gyermeki énjét, ahogy ő fogalmazott: infantilizmusát. Pszichés vonatkozásban megrekedt fejlődés állapotát vizsgálta magán. Szereti ezt az állapotot, mert őrizi a gyermek elfogulatlan szemléletét, mert még nem kezdték ki a konvenciók, az előítéletek. A gyermek még a hétpöttyös katica pártján áll. (Nagyobbik lányom – tízévesen – az összes katicát ki akarta velem mentetni a Balatonból.)

A gyermek a játékot még önmagáért élvezi, a világ racionalizmusa még távol van tőle. Önéletrajzában írja, hogy gyerekkorában azt hitte, minden enivaló, még füvet, sőt legyet is evett. Mindenki minden lehet. (Én azt hittem gyerekként, hogy felnőtt korunkban minden foglalkozást üzünk kell. Ezért mondtam anyámnak, hogy ha én kalauz leszek, akkor ő ingyen utazik, vagy ha én tervező leszek, mozgójárdán járunk. Néha elgondolom, milyen is lett volna postásnak, miniszternek, kukásnak, papnak lenni, azokról nem is beszélve, ami voltam: tanár, szállodás, hivatalnok, csavargó, segédmunkás, technikus.)

Eörsi időnként nyelvi sűrítésekkel és túlzásokkal élt a mindennapi nyelvi gyakorlat szóhasználata szerint. A metaforák nem díszként jelentek meg nála sem. A képzetek egységes elrendezésére törekedett. A szójátékok mestere is volt, és a nyelv varázslója is. Nyelvünk jelenségeit értelmezte. Egyszerre volt versíró és verzhős. A hétköznapi nyelv az alap-

ja költői szövegeinek is, de a döbbenet költője is. Ő frizsiderben kulcsot talál, ami egy távoli planétán jó valamilyen zárba, és a szobában sírva, szótlán holt anyja ül nagy halom gyerekruhával és fényképpel róla. Az élő-holt kép bizonyítja, anyánk sohasem hal meg bennünk. Írásai illúzióttan küzdelemversek. Emberi élményforrásokból táplálkozik, és megfigyelési laboratóriumában állapotleírás zajlik.

Elűtött kollégáitól különleges észjárásával, szellemességével, játékosságával. Csábította az ellentmondások bűvölete. Olyan dolgokat is észrevett, amelyek mellett mások szó nélkül elmentek, nem vettek figyelembe. Megfigyeléseire magyarázatokkal is szolgált. Nem szép versek írására törekedett, mert úgy tartotta „hitelt, rangot, súlyt valamely költészetnek csak a személyiség ereje adhat.”

Tág a lírai horizontja. A vers nála a valóság emberközpontú visszatükrözése. Élettörténete is kiolvasható belőlük. Olvashatunk börtönéveiről, amikor behunyt szemmel kisgyereke ült a karján, aztán szerelmei látogatják. Szavai értékítéletet is jelentenek. Az ellenpontozás mestere anekdotikus előadásban.

Szerelmes verseiben összekapcsolja az érzékiséget és a szellemet, szavainak sava-borsát őszintesége adja. Nála egy elmúlt szerelem izgalmasabb, mint egy lángoló rajongás. Egy szép válás a sokszínű kapcsolat koronája – vallja, és remekül válik. Lényeges ismérve lírájának egy légyott finom leírása nász és álm között. Megőrzi szerelmeit, mint géz a vért. Vénusz szentélyében járt lelke. Egész életében komolyan vette a „férfi-szerepet”. Nem tért ki az őt ért szerelmi kihívások elől.

Pimaszul leleplezte a hamisságokat. Műveiben bármikor képes mellbevágó kérdést nekünk szegezni, mint például: mi van, ha a hűsevő virág vegetáriánus lesz? Törhetjük a fejünket a válaszon.

Publicisztikájában melázva nézi a népszavazásra ajánlott kecses kérdéseket, ha a névmást nem

egyeztetik a főnévvel a külföldiek termőföldhöz jutásának tiltása kapcsán. Jó lenne, írja, ha az Alkotmánybíróság a grammatikai területre is kiterjesztené hatáskörét, mert mint mondja: „zagyva kérdésre zagyva válasz adható.”

Bizarr hasonlattal szól Hajdu János Csoóri Sándorról írt glosszájáról. Ha valaki megerőszakol egy nőt, de az utólag „rosszéletű” lesz, az még nem menti fel az illetőt a bűn alól. Eörsi szabad szájúban írta meg ezt a hasonlatot alkalmazva a Kádár-rendszer alatt támadott Csoóriról és a támadó Hajduról, aki a kilencvenes évek elején a nacionalista hangon szóló költő-politikusról már korábban „tudta”, mire képes, mire hajlamos, és ezért támadta már akkor a rendszer kedvezményezettjeként, véleményformálójaként.

Az irodalom asszociációkkal övezett országútján vagy tengerén halad. Ott pedig az a lényeg, mit találunk az erdő mélyén, a város utcáján, vagy a tengerfenéken és a vízfelszínen. A lényeg, milyen a klíma, mi történik az élőlényekkel, mit teszünk, milyen a táj, vagy milyen lehetne. Az ezekről szóló beszámolók, mesék, versek, szövegek okán jön izgalomba az emberi elme. Így jegyzi az író az időt. A kételkedés jogának gyakorlása és az erre való figyelmeztetés írásainak lényege volt. A közvetlen veszélyhelyzetekben érezte jól magát, vakon is felkapta a talont ultizás közben, ha megérezte a lehetőségét. Távol állt tőle a jeremiáda.

Nyelvi dallamosság, komisz moralizálás és férfias életöröm árad verseiből. A nyelv mestere, akárcsak Ady, mindenből kihámozta a poétikát, ezért is mondhatjuk, hogy publicisztikai munkássága hoz-

zá kapcsolódik. A nyelv nála nem csak forma és lehetőség a gondolatok pontos megfogalmazására, hanem törekvés is, hogy minden mondatának legyen igazsága, legyen az egy felismerés, egy állítás világunkról. Pedig az allegorizálás nem szokatlan a magyar irodalomban, főleg a lírában.

Eörsi kerüli az unalomig ismert közhelyeket mind a szerelemben, mind a világról való gondolkodásban. Tudja azt is, hogy a boldogság nem végtelenül hosszú makaróni. Hosszú időt élt oly korban, amire az volt az igaz, ahogy írta: „szavasszal lesz a tavazás, és demokretén volt a felakasztott barát.” „Kádár alatt önként tettük, amit kívántak tőlünk”. A kreatív ember akkor is előnytelen helyzetben volt.

A kötetlen kompozíció híve, fellelhető benne a ginsbergi polgárpukkasztás, és Kerouac ihletett prózasoraiból származó új költészet, a „végtelen egysoros költemény” gondolatisága.

Nem szép versek írására törekedett, mert úgy tartotta, „hitelt, rangot, súlyt valamely költészethez csak a személyiség ereje adhat”, mert a szó-mágia nem segít a gondolatszegénységben. Nála nem az a fontos, hogy „hogyan?”, hanem az, hogy „miért?”. Eörsire hatott a beat- és a jazz-korszak szellemisége, világa, és hatott rá Ginsberg amorfi formavilága. Izgalomban tartotta a változást, miután már az előrelátás kiment a divatból. Műveinek élményforrása rokon a beat-nemzedék „úton-szellemével”. Néha bohém alakként jelenik meg, és királylányt kísér haza egy csehóból, akinek egész nap rossz dolga volt, boldog-boldogtalan fogdosta, és nem véletlen hogy a vers végé-

Eörsi István és Orbán Viktor, Perőcsény, 1989 június vége. Haida Aliz felvétele

re már elviszi a bujakór. Eörsitől megtudhatjuk, egyéb is van a világon, mint az uralkodók szeszélye, vagy cifra némberek csókja, vagy haszonlesők vádjá, és szemenszedett csalók vallomása. Nem kellett a hetvenes években a Bader-Meinhoff csoport tagjának lenni, hogy tudjuk, mi a baj a kapitalizmussal. A beat-nemzedék ráterelte a figyelmet a visszásságaira, és nem csak a tudatmódosító szerek okozták ezt a felismerést. A hippimozgalom alapja az volt a hatvanas években, hogy a fiatalság tetemes része nem óhajtott részt venni a társadalom normális, vagyis tudathasadásos anyagcseréjében, és kísérletet tett arra, hogy kivonuljon belőle.

Az olvasó szellemi táplálék után kutató macskaként kapkodhat Eörsi gondolati egerei felé, aztán egy-egy fogást követően elégedetten elnyújtózkodhat csemegéjét ízlelgetve. Eörsi impressziókat soroló műveiben megfordulunk Berlinben, Amerikában és Pest különféle szegleteiben, hogy csak néhányat említsünk. Ezek mellett vasútállomások, ágyak, színházak, öltözők tűnnek fel, adnak helyszínt világának, és persze a hó, a víz, vagyis a sport. Érdeklődő, szellemes vagdalkozó, aki a napi történésekre reagált, és izgalmas pesti alakokat rajzolt meg világunkból.

Eörsi kultúra-víziója a szabad szellemre és a meghökkentésre alapozódott. Hitt abban, hogy a világ változtatható, de tudta, megtapasztalhatta, hogy vannak időszakok, amelyek nem alkalmasak a jóslásra. Szabadgondolkodókra jellemző kópésággal élt és fogalmazott. Úgy alakította saját nyelvét, hogy leválasztotta szövegeiről a zagyva hablatyokat, az agyonsilányított köznapi nyelvi szólásokat. Helyette a parodisztikus stilizálás segítségével ábrázolt.

Filozofikus gondolat minden művében található, bár ez nálunk nem szokásos, mert nem általános a filozófiai művek olvasása, ez nem tartozik a közbeszédünkbe. Gondolkodásunkban még mindig a Nap forog a Föld körül.

Számtalan néven találkozhatunk vele írásaiban. Tudatos szerepjátszó. Hol Dr. Noha, hol Gobo (Hobo), hol Leopold, a szakács, csalódó bohóc, hol E. I. önkéntes. Legvalódibb lénye szerepeiből származott, ahogy ő fogalmazott. Leopold „Istent főz fűszerekkel, de ő pogány ízlésű.” E. I. önkéntes nyegle rab. Volt naiv sztálinista, majd 56-os lázadó. Tettetett butasággal élte túl Kádárt, mert akkortájt csak baráti társaságban, családi körben lehetett szabadgondolkodásról beszélni.

Eleven, mozgalmas szövegei sokféle tájat, kultúrát idéznek. Lebilincselő érvelő, szabad szájú mesélő, történeteiben merész gondolatkapcsolódásokkal halad. Vállalt bohóclét az övé. Arca igazibb tükörből nézve. Rá is érvényes, rá is mondhatjuk: olvassunk Eörsit, jobb, mint mi.

Szerepeiről szólva így ír: kölyköt csak maszkkal játszhatna, a donjuanira kedve van, bár alakja nem elég sudár, de a legfájdalmasabb, hogy forradalmár sem lehet, mert a darabból ezt a szerepet törölték. Maradt a bohóc lehetőség, mert az igazat ki kell mondani. Vidám szögek közt a porondon hol kézen jár, hol bukfencezik. Néha megpróbálta letépni az arcát, de az csak csikorgott, nyikorgott, de maradt.

Nincs könnyű dolgunk írásaival, gondolataival. Ellentmondásos korunk felfedezője, néha „riasztóan hasonlított önmagára.” Öszinte és demokrata magánéletében is: ő nem válogat a lányok között, mert a válogatás szegény, mert megsértjük a csúnyákat.

Elmélkedik azon, hogy életünkben mindig ott ketyeg időzített bombaként a halál, de nem lehet úgy élni, hogy folyton a legrosszabbra készülünk. Veszély mindenben van. Földünket sűrű dróthálóként fogják körül a sztrádák. Drótháló és sztráda. Hasznos és veszélyes egyszerre. Vakon sakkozunk a halállal, és egy ideig függőben marad a parti. Ő nem csak a pusztulást látja a létezésben, hanem a születés és az ereje teljében lévő férfi és nő öröme és bánata és gondja is megjelenik írásaiban. Nem csak sötétben lát, hanem ironikusan is, hiszen van valami ebben az országban, ami arra sarkall, hogy ellent álljunk a józan észnek.

Nálunk a kisszerűség hódít, nálunk nem tegezési kérdések, hanem folyamászati kérdések vannak csak, és mindig Godot-ra várunk, akár lottózunk, akár „az útlevelek urához fohászkodunk”. Ez utóbbi miccsoda ravasz korrajz a hetvenes évekből. Ártatlan lottózást hoz szóba, az nem bűn, leírása nem veszélyes, aztán az „útlevelek ura” jön. Ő pedig olyan képtelen, vicces megfogalmazás, hogy már igaz is, mert útlevelet kapni nagy kincs volt, mert esetleges „felelőtlen” kiadásuk államérdekeket sérthetett – ahogy az írás, a szabály mondta. Persze ezzel Eörsi azért problematikussá vált a gulyáskommunizmus alatt.

Drámáiban is a történelmet veszi górcső alá, hol Görgey árulása, valamint azt követő tépelődése, önmarcangolása kerül szóba, hol Széchenyi és az árnyak kapcsán a legnagyobb magyar döblingeni magányába vezet, újragondolhatjuk, hogy valóban megőrült, vagy csak így menekült, és így zárkózott el a vesztes világunktól. Széchenyi már árnyak és élők között nem tud különbséget tenni, de Eörsi nem akar rejtelmes lenni. Nála Széchenyi csak álbolond, aki kikökölt az időből, hiszen mindenkit megillett egy kis boldogító haladék. Széchenyi rozzant szekrénynek nevezi magát, és 48-as évjáratú tokajit iszik.

Használati utasításként azt ajánlja, hogy drámáiban ne keresse senki a problémáihoz a megoldási javaslatokat. Célja az őt érdeklő dilemmák, vá-

laszutak ábrázolása éles konfliktus helyzetekben, hogy ne lehessen elhárítani őket. Meghagyja nekünk a választási szabadságunkat. Szeretné, ha elfogadnánk, hogy az ember életét döntően meghatározó szenvedélyek közt helyet kapjon a gondolkodás szenvedélye is.

Felfogásában „minden színpadi mű viszonylatok összessége”, ahol „a szerző mozgásteret teremt a figurák számára, a színész fejezi be a figurát, és ez lehet többféle.”

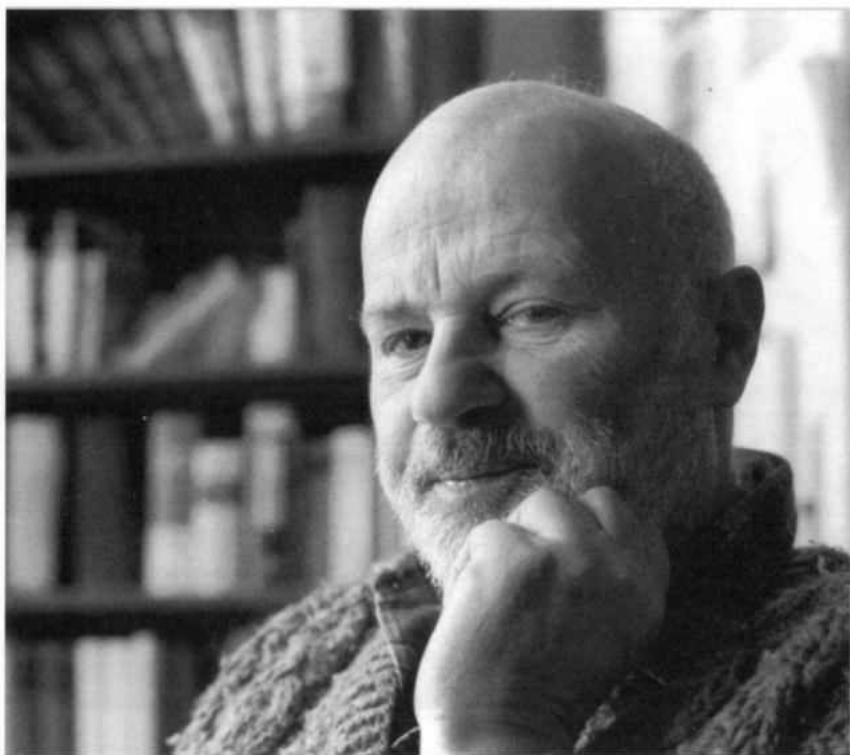
Érzéke van az emberi viszonyok ábrázolásához. Keresetlen, köznapi hangon írt az általános emberi összhang hiányáról. Eörsinél a világ érdekes, az ember érdekes.

Nem avantgárd író, bár az első magyar abszurd drámák közé sorolható a Sirkő és kakaó. Főhőse Piti és Pitiné. Az asszony huszonegy abortusz után újra anyának érzi magát, de nem akar befuccsolni, mert a huszonkettő fuccs a kártyában. Pitiék tizenöt éve ápolnak egy öregasszonyt, és várják a halála után rájuk szálló lakást, az otthont. Ők az albérlők, eltartási szerződést kötöttek. Összemosódik bennük az élet a halállal. Akkortájt százsámra segítették a túlvilágra a vénasszonyokat a lakásokért, és a harcok során errefelé mindenki magát győzi le, és teszi tönkre. Pitiék az asszony halála után nem tudnak mit kezdeni a lehetőséggel.

A Kádár-rendszerben a színházat a kellemesség szférája lengte körül, ő igyekezett ezzel szakítani. Távol állt tőle az a gondolkodás, hogy szövegeket skandalunk és megpróbálunk seftelni, akivel lehet. Alkatilag volt tekintélyromboló.

Eörsit nehéz olvasni, mindig figyelni kell. Életbölcsesek sora áll műveiben. Fanyar humora, iróniája gyakran zavarba hozza olvasóit. Egy kicsit Villon, kicsit Brecht, aztán Ginsberg is, meg Ady, de igazából Eörsi. Halhatatlan akart lenni, mint a borostyánba kövült rovarok, vagy jelentéktelen, mint egy államfő.

Hosszú és változatos volt a pályája, díjról és pozícióról nem álmodott. Nem a kritikusoknak írt, hanem az olvasóknak. Kritikusaival inkább vitázott a hamis értékrend és a behódolás miatt. Hangja őszinte, alakváltását is vállalta. Harcos életének emlékei velünk élnek. Megtette kötelességét. Helyt állt a meggyőződéséért. Elraktározhatjuk gondolatait, mert bölcsebbé tehetnek minket.

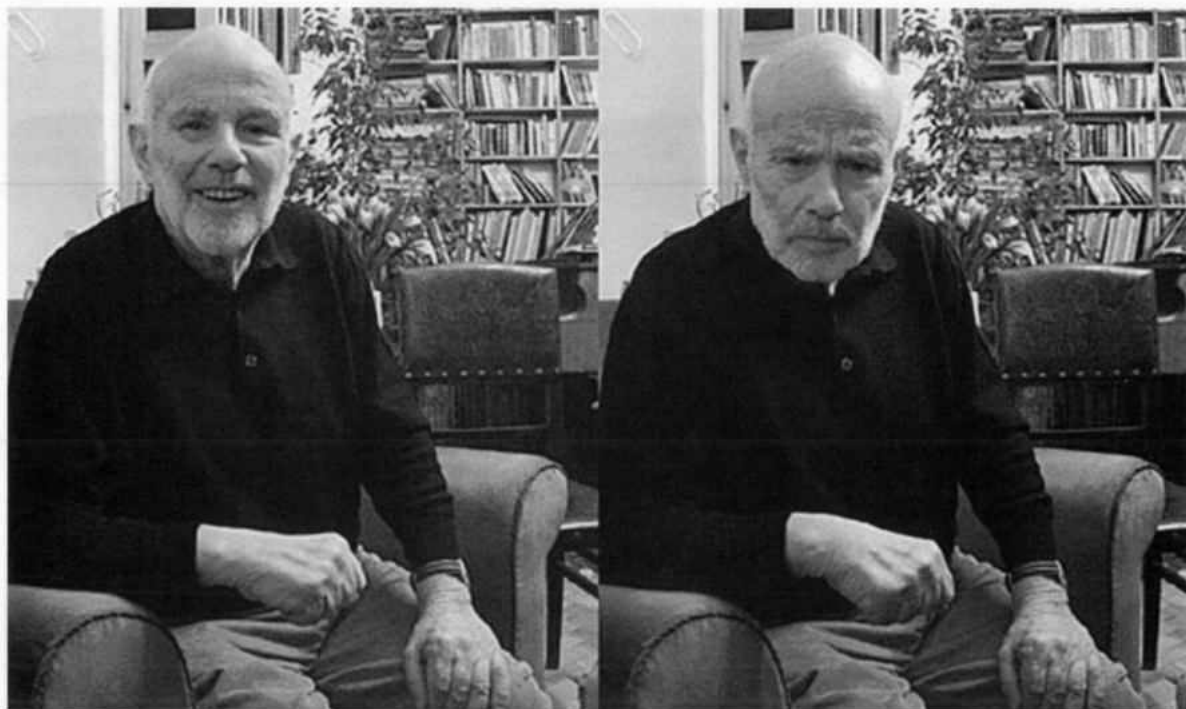
Érdemes életben tartani gondolatait a világról, hogy ne vesszen kárba, ami életre született.

Eörsit olvasva gondolatai úgy táplálják szellemünket, mint a belélegzett levegő az életműködésünket. Írásai fölé hajolva vigasztalhatjuk magunkat, hogy kételyek nem csak bennünket gyötörnek a világ abszurditása, fonáksága és komplikáltsága miatt. Eörsit foglalkoztatta a tájékozatlanságból fakadó izléstelenség, a politikusok stílustalansága. Az értelmiségről adott szociográfiai képet. Egy vita hevében úgy fogalmazott, hogy partnere olyan „illatos gödörből” származó gondolatokról beszélt, „ahol a szélsőjobboldal bölcsei végzik el szellemi anyagcseréjüket.”

Ismerte a szélsőséges helyzeteket. 1956 után meg kellett tanulnia újra úszni, tájékozódni a vízben, felismerni a hullámokat, belelátni a víz alatti világba, elkerülni az iszaptól kinövő hínárokat. A felszín alatti világ felfedezője és leleplezője lett.

Néha nem irodalmat írt, hanem megfogalmazott, bemutatott, tanácsokat adott az olvasóknak. Ezt nem is irodalmi szemmel kell olvasni, hanem a közéletet figyelőként. Ellenségeivel kemény volt, de nem volt benne gyilkos szándék. Legyőzni akarta szellemi ellenfelét, nem megölni. Eörsit olvasva világosodni tetszik, hogy miféle erők dobálnak minket ide-oda, miféle hatalmak parancsolnak. A szó és a gondolkodás a mesterei között találjuk. Élemedett korában is megmaradt vagabundnak, és előítéletlőtől mentesnek.

Eörsinél is minden dolgok mértéke az ember. Dámaíróként áthaladt Dürrenmatt történelmet relativizáló megközelítésén, gondolatvilágán, majd az abszurdon, aztán Brechten, míg eljutott a hagyományos realizmusig, miután élettapasztalata

arra tanította, hogy a valóság abszurdabb a képzeletünknel.

A Párbaj egy tisztáson című drámájában Martinovicsot idézi meg, ezt a végletekig ellentmondásos figurát. Őszintén volt spicli és forradalmár. Pessimistán ítélte meg a magyarság sorsát. Egy rossz korszakban élt, és nem különös, ha egy tehetséges ember abban szétesik. Energikus és aktív volt, és olyan eszközökhöz nyúlt, amelyeket hagytak neki, és a felbomlás mindig morális zűléssel jár. Mindenki gyanakszik a másikra. Felszínre kerülnek a takargatnivalók. Eörsi képes megmutatni a dolgok másik oldalát. Aztán Lukács György szellemi és politikai világában keresi a huszadik századi ember jellemzőit, sorsát, lehetőségeit, halálait, újjászületéseit.

Drámáiban sikamlós történeteket, bizarr helyzeteket is olvashatunk. Lukács György koporsóban fekszik a ravatalozóban, és ő kezében magnóval beoson. A beszélgetés során Lukács élete kerül terítékre az interjúban. Gondolatai, világlátása, inkább világnézete alapján. A mű szembenézés a múlttal a már időszerűtlen marxizmus idején. Lukács '56 után 10 évig az „ideológiai főveszély posztját” töltötte be, amikor a valódi művészeket, az önérzetes írókat, költöket, zenészeket, festőket, szobrászokat ijesztgették. A hatalom nem vonzódott a zenikhez, mert azokat megbízhatatlan frátereknek tartotta, mert a szellem embere gondolkodik, és nem jó végrehajtó, nem kiszámítható a viselkedése.

Lukács áldozata lett annak, hogy Kelet-Európában gyakran elfogyott a jövő iránti bizalom. Nem volt pozitív jövőkép, aztán mégiscsak lett valami, mármint annak, aki túlélte a történelmet. A túlélés a sztálini időkben a véletlen folyománya volt, mert

a szocializmus életerős életet élt. A hiánygazdaság világa volt, és Budapest sem volt maga a szabadság. Nem lehetett úgy öltözni, ahogy az ember kedve tartotta, nem lehetett arról beszélni, amit az ember látott, tapasztalt, talán csak szelremeskedni lehetett szabadon, és tartani lehetett a szomszédától, aki bármikor bajt okozhatott, vagy beárult, vagy elcsent valamit, vagy csak mérgezte az életet. Errefelé a hatalom megöli ellenfelét, az árulót is, ha már nem kell neki. Az interjú-drámában Lukács, mint kabarékonferanszié azon dilemmázik: olvasta-e Sztálin Hegelt? Lukács Rákosit közönséges szatócsnak nevezte, pedig előtte egyszer kezétcsókolommal köszönt neki, aztán szóba kerül, a kommunizmust nem lehetett kóstolgatni, fogyasztani kellett – mondta Lukács. A közöny koalícióra lépett az unalommal.

Eörsit '56-ban elkapta a forradalmi hév, aztán a leharcolt színen illúziótlan rab lett, majd szabadon engedett, de megfigyelt lett, korlátozott lehetőségekkel. Szert tehetett némi gyakorlatra a kívülállásban – ahogy írta, de reménytelen helyzetben se dobjuk be a törülközőt – vallják hősei. Legyen az a vér jogán küzdő Antigoné, vagy A fogadásban a Marks nevű hős, aki kapcsán a kórházi közállapotokról ír. A Huligán Antigoné a '68-as forradalmak leverése iránti bánat és keserűség darabja. Azt vizsgálja, hogyan lesz egy közösség ostobább és becstelenebb még önmagánál is. Ezek pedig az életlehetőségekből származnak, mert minden társadalom alapvető jellemzője, hogy a benne élők milyen életutakat járhatnak be.

Megtanulhatjuk tőle, hogy nincs olyan korosztály, amelyik szerencsés korban született volna, és ez nem is érdekes. Melyik kor jó vagy rossz, az nem számít, a lényeg, alkalmazkodni kell, túlélni,

ez az ember dolga. Mi az életünkkel játszunk, minden más földi hívság, égi látomás, csalfa remény, képzelet, játék, álom. A mi sorsunk, életünk történéseinknek sora. Eörsi csemege annak, aki szereti a pikáns ízeket, a csípős megjegyzésekkel fűszerezett történeteket, a világ visszasságait felfedő írásokat. És fájlalta, hogy a magyar elitnek nincs szociális felelőssége.

Él Eörsiről egy kormozott kép, ami az elhallgatott, majd a túrt íróról való jellemzésből és a politikai és közéleti butaságok ellen felszólaló író támadó sötétítésekéből táplálkozik. Mint erdőkerülő, ismerte a tájat, az erdő csapásait, tudta, hol pihennek az éjszakai madarak, pillangók, hová járnak inni az őzek (dizőzek) és a bikák, hol találhatunk mérges és szelíd gombát, és jól kiismerte magát az erdei házak között, tudta merre visznek az utak, hol van nagy sár, latyak télvíz idején.

Racionális alkat lévén, tudatosan átgondolta írásait. A versszerkezet trehánytsága távol állt tőle. Irodalmi szempontból is rendben vannak írásai. Kerülte az értelmetlen, de jól hangzó mondatokat. Mindig az élmény közepébe vezet minket a hétköznapi döntéshelyzetek és a történelem lidércnyomásai közt. Közzétette észrevételeit, amelyet a társadalom működésének vizsgálata során szerzett. Tapintatos orvos módjára sorolja a tüneteket a kóros elváltozásokról. A vizsgálati eredményeket értékelve elmondja, mire kell vigyázni, milyen veszélyek leselkednek, milyen bajok következhetnek be. Történetei tekervényeiben a magány, a városi kultúra rákfenéje jelenik meg. Kereste, hogy micsoda ravasz csomók, törvényszerűségek kötik egymáshoz az embereket.

Az időm Gombrowiczsal című elmélkedéseiben a huszonnégy évig emigrációban élt lengyel szerző kapcsán írta a '90-es években feljegyzéseit, merengve az idegenbeli léten, a nemzeti elkötelezettségen, a nagy eszmékhez vagy az emlékekhez való kötődés dilemmáján, és azon, miért emigrál az ember. Töprengéseiben előkerül, nagyobb író-e Dante, mint Miczkiewicz. A különbség az, hogy máshol állnak. Dante magasabbról szemlélődött. Következtetései kijózanítóak: Itáliától és Amerikától ebből szemszögből idegenek a lengyel–magyar gondok. Rossz Thomas Mann és Móricz összevetése is. Thomas Mann világszellem. Ezen érdemes tündönni, de rangsor állítása butaság. Csak torz tanítási órán állja meg a helyét az állítás, hogy Petőfi a világon az ötödik legnagyobb költő.

Mélyebb dolgokról beszél, mint egy ringszpiker. Jób könyve kapcsán írt elmélkedései is bizonyítják, hogy kíváncsi író, akit még ráadásul jobban is vonzanak a gondolati kísérletek, mint a gyér számú tényekből levonható megbízható következtetések. A Jóban az Ótestamentum Prométheuszát, a szociális igazság szószólóját látja ő is

a zsarnok Isten ellenében, amikor maga elé képzelte a hamuba vakaródzót. Jób a hatalom áldozata, sorsa Isten és Sátán fogadásának tárgya. Végül isteni jutalomban részesül a tönkretett alak. Duplán visszakapja jószágait, újabb tíz gyermeket nemz. Heine is a jóbí sors modern változatának tekintette életét, kínjait. Szerinte Jób könyve a kéltely himnusza. Miért kell az embernek szenvednie? – teszi fel Eörsi is a kérdést. A kétségbeesett embert jellemzi, hogy a személyes sorsának és a világ állapotának „diszharmonikus harmóniája”. Ez a legfőbb hasonlóság a Biblia hőse és a matracírba hanyatlott német költő között is.

Hol olyan prózai és verses szövegeket írt, amikben arra törekedett, hogy az ésszel ellenőrizni próbálja az érzéseket és az indulatokat, hol olyanokat, ahol az ésszt és az érzelmeiket indulatok kontrollja alá próbálta helyezni. Megdöbbenően őszintén. Talán ezért is félték tőle. Mindent rögtön feltárt, nyilvánosságra hozott.

1990 után is örök perlekedő maradt. A rendszerváltás után paternalista társadalomból léptünk a kapitalizmusba, és az átállás egzisztenciális problémát is jelentett. Hideg bevásárlóközpont lett a legvidámabb barakkból. Nem volt a rendszerváltásnak ethosza, ideológiája, nem az ész vezérelte, hanem a szív. Azt azért érdemes megjegyezni, hogy 1988-ban még nem volt biztos, hogy az lesz a vége a történetnek, hogy rendszerváltás következik be Kelet-Európában, és megszűnik a Szovjetunió katonai hatalma, és nem az lesz a nóta vége, hogy a szabadságot szorgalmazó erőket börtönbe vagy elmeegógyintézetbe csukják, vagy végez velük valamelyik gyilkos kór, vagy munkatábor, ahogy az a nyolcvanas évek elején történt Lengyelországban, nálunk vagy a prágai tavasz idején.

Többnyire észrevétlenül csusszanunk a verembe – írja, ahogy Verát, az első felesége haldoklását idézi. „Benne vagyunk” – mondta Vera. „Mit csináljunk, most már benne vagyok.” Így megy ez. Az ember is állati halált hal. Folytatva a gondolatot, az eutanázia és az abortusz ikerproblémán hezitál. A halálban is önmagunknak kell lennünk. Úgy halunk meg, ahogy éltünk. A halál az élet célja. Legyen szép a halál, és az öngyilkosokkal szemben legyünk semlegesek. Semmi temető melletti árok, semmi glória.

Eörsi sorsa kapcsolódik a demokráciához, és nem csak azért, mert a rendszerváltás hitelesített ideje 1989. június 16-a, és ez az ő születésnapja. Önmagához írt versében, úgy hatvan felé, születésnapjára így írt: „*túlontúl későn, noha túl korán jártattam kéretlenül a pofám.*” Kéretlenül, sőt későn és korán „*húst árusítva a halpiacon.*” „*Morzéznek éve a betonfalon,*” „*padokon hál a haza.*” Felfokozott erőfeszítéssel meghódította a Senki-földjét a végtelen, örök időben. ■